

הרב צבי צרפתי שלי"א

אומנות יהודית - ציורים ופיסול

בבית ספר דתי לאומניות נשאלה האם מותר או אסור לעסוק בציור ופיסול.

בענין ציורי שמש (חמה) לבנה וכוכבים

הסוגיא במסכת עבודה זרה (מב ע"ב - מג ע"ב) דנה במעשה רבן גמליאל נשיא ישראל שהיו לו דמויות שונות של צורות הלבנה על גבי טבלה בכותל, ומראה לעדים את צורת הלבנה לענין קידוש החודש. הגמרא שואלת (בדף מג ע"ב) הרי הפסוק אומר 'לא תעשון אתי אלוהי כסף ואלוהי זהב לא תעשו לכם' (שמות פ"כ פסוק כ') ואיתא במכילתא לא תעשון כדמות שמימי המשמשים לפני במרום, כגון חמה ולבנה, כוכבים ומזלות, ואם כן מוכח שאסור לעשות דמויות של לבנה (אפילו כצורתה בתחילת החודש) וכיצד היו לרבן גמליאל צורות כאלה ?

מתרצת הגמרא גויים עשו זאת לרבן גמליאל. התוספות הקשו (ד"ה שאני) הרי אמירה לגוי שבות ותירצו שבמקום מצווה לא גזרו (מכאן מוכח שהתוספות סבירא ליה כבעל העיטור ששבות במקום מצווה מותר ואין צריך שבות דשבות במקום מצווה כדי להתיר).

הרא"ש תירץ שרבן גמליאל קנה מגוי.

שואלת הגמרא על כך (בין אם קנה או שציווה) חיישינן לחשד (יחשדו בו שעובד עבודה זרה)?

ומתרצת הואיל ורבן גמליאל נשיא ורבים באים אליו אין חוששים לחשד במקום רבים.

תירוץ נוסף בגמרא הוא, דהצורות שהיו לרבן גמליאל היו עשויות פרקים פרקים וכשהיו באים עדים היה מרכיבם וכשאין הצורה קבועה לא חששו לחשד.

תירוץ נוסף לצורך לימוד מותר וכך עשה רבן גמליאל. וכן כתב רבנו חננאל.

שיטת התוספות (ד"ה "יהא")

התוספות מקשה מדוע הגמרא לא מתרצת שצורות הלבנה של רבן גמליאל לא היו בולטות ? ומתרץ בשם ר"י, ר"ת וריב"א שבאיסור זה אין לחלק בין בולט לשוקע וכן כתב הרמב"ן שבצורות בהן יש איסור עשייה אסור בין בולט בין שוקע וכן דעת הרמב"ם (הלכות ע"ז פ"ג הי"ח) וברא"ש (פ"ג סימן ד') וכן כתב בפסקי אור זרוע והאשכול (ע"ז עמ' 133) והרא"ה בפירושו למסכת עבודה זרה ובשולחן ערוך (סימן קמא סק"ד).

שיטת המהר"ם מרוטנבורג

המהר"ם מרוטנבורג [הובאו דבריו במרדכי פרק כל הצלמים (אות תתמ) ובד"מ (סימן קמא סעי' ה)] והרשב"א (ח"א סימן קסז) סוברים שצוירים לא נאסרו, האיסור הוא רק בדברים בולטים ולא שוקעים וצורתיו של רבן גמליאל היו בולטות.

שיטת הריטב"א

לדעת הריטב"א האיסור בצורה בולטת ולא שוקעת אך גם ציור של דיו נחשב כבולט ולכן ציורי שמש ולבנה אסורים. חקיקה בגוף הדבר נקראת שוקעת ומותרת. החשבת ציור כבולט אינה מוסכמת על דעת רוב הפוסקים [הר"ן, הרמב"ם, הטור (יו"ד סי' רלז), אורחות חיים, שו"ת עשה לך רב לרב חיים דוד הלוי (חלק ה' עמ' קסז)] ואף אריגה אינה נחשבת בולטת.

שיטת הנחל אשכול

בפירושו לספר ה"אשכול" הלכות עבודה זרה כותב הנחל אשכול כי התירוץ בגמרא "פרקים היו" אינו כהסבר רש"י שהיו חלקים שהרכיבו אלא רבן גמליאל עשה צורת לבנה חלקית וזה לשונו: "אם כן ברור שלא היה צורה שלימה רק חלק קטן מעיגול כמו שהוא בתחילת החודש קו דק וכל הצורות אינן אסורות אלא שלימות"
לי נראה קצת לפרש אחרת שגם בקו הדק של רבן גמליאל הצורה לא היתה שלימה עד הסוף, ללבנה יש כמה צורות ומשתנה מזמן לזמן ולא מצינו חילוק בצורת הלבנה)
הגאון בעל נחל אשכול סובר שהצורה האמיתית של הלבנה היא בשלימותה וזאת אסרה התורה. ועיי"ש כיצד מיישבת את שיטת הרמב"ם שהשמיט את כל תירוצי הגמרא.

שיטת המאירי בשם יש מתירין

המאירי כותב: "זכן יש מתירין עשיית חמה ולבנה כל שאינו מצבע תכלת שהיא כעין הרקיע" ונראה לפרש שעשיית לבנה או חמה צריכה להיות מותרת אלא אם יש גם את הרקיע שצבעו תכלת. יאסר על אומן לצייר על תקרת הבית רקיע ושמש או ירח. המאירי מוסיף שאין איסור בספרי אסטרונומיה ואפילו עם צורות בולטות כיון שזהו צורך לימוד.

תשובות האחרונים

באגרות משה (או"ח ח"ה ס' ט') אוסר לצייר חמה ולבנה ויש לאסור מקטנים בני חינוך ומעלה, וכן כתב בשו"ת "מנחת יצחק" (חלק י' סימן ע"ב) וכתב שאסור לצלם את השמש ולפתח את הצילום. ואף אם רוצים להקרין את הצילומים על מסך (דבר שאינו של קיימא) יש לאסור. וכן דעת הגאון רבי חיים דוד הלוי בשו"ת עשה לך רב (חלק ה' עמ' שעא) וכ"כ בקיצור שולחן ערוך לרב גאנצפריד. ובשו"ת אורחות יושר (הרב שרביט רבה של אשקלון בסימן כד)
בשו"ת ציץ אליעזר (חלק ט, סימן מד) כתב בשם המהרי"ל דיסקין שאסור לצייר חמה ולבנה דווקא בגודל שנראה לעיננו אבל אם עשו בגודל קטן יותר מותר.

הרב קוק בשו"ת "דעת כהן" (סימן סד) כתב נהגו להתיר עפ"י דעת מהר"ם מרוטנבורג ואין לנו כח למחות ביד העושים כן.

הלבוש בפרק קמא ה"ד כתב שהאיסור בעשיה "לא תעשון איתי" דווקא בבולט אבל בשוקע האיסור מצד חשד (דין דרבנן) וא"כ ציורים שנעשים במקום ציבורי שם אין חשד יותר. רבים הכוונה לשלושה אנשים או מנין (עיין שו"ת "אז נדברו" חלק ח' סימן סג ובהלכות ייחוד שם פתח הפתח לרשות הרבים נחשב כשלושה מצויים כשיש אנשים בחוץ).

סיכום

- א. קטנים פחות מגיל חינוך אין להחמיר בציורי חמה ולבנה (כן משמע משו"ת אגרות משה).
- ב. למעלה מגיל חינוך המקילים יש להם על מה לסמוך בציורי שמש ולבנה (המהר"ם מרוטנבורג, דעת כהן).
- ג. המאירי בשם יש מתירין כותב שהאיסור הוא לצייר שמש וירח על רקע השמים ולפי"ז בצילום יש לאסור.
- ד. תמונה שאינה שלימה יש מקילין ויש אוסרים (עיין דרכי תשובה קמא ס"ק לח) בשו"ת אבני ישפה כתב שלבנה יש להחמיר אף בציור בצורה חלקית (כיון שלבנה צורות רבות בה היא נראית לעיננו) ובחמה יש להקל בציור צורה חלקית.
- ה. ע"פ הלבוש במקום רבים אין חשד ובציורים שמצויים במקום רבים (בתי ספר לאומנות, גני ילדים), יש להקל בדברים בולטים אין היתר לכך כיון שזהו איסור תורה (ולא מפני החשד בלבד).
- ו. עפ"י המהרי"ל דיסקין האיסור בציור הוא בגודל הנראה לעיננו ולפי"ז מותר לצלם (שלא כ"מנחת יצחק") כיון שהצילום אינו בגודל הנראה.
- ז. לפי ה"ציץ אליעזר" (ח"ט סימן מד אות ט) האיסור דווקא בחמה שיהיו ניצוצות בולטים סביב העיגול אבל בסתם עיגול שאומרים או כותבים עליו שהוא חמה אין איסור (סברא זו הובאה בשם ספר "יד קטנה", דרכי תשובה, סימן קמא ס"ק מו) וכן בצורת כוכבים כדי שיאסר ציורם צריכים הם להראות נוצצים כפי הנראה לעיננו.

פיסול

הרא"ש בסוגיא שלנו מקל בציור או עשיית גוף בלא ראש או ראש בלא גוף וטעמו שהאיסור הוא בעשיית גוף שלם.

בשו"ת הגאון הרב יצחק הרצוג (יו"ד חלק ד') דן בעשיית אנדרטה שעליה צורת אדם וכתב ששמע מנשיא המדינה יצחק בן צבי שכאשר רצו בבית ספר לאומנות בצלאל לעשות פסלים שאלו את הגאון הרב שמואל סלנט ושאל אם עושים אברי המין כדמות אדם שלם אמרו לו שלא מפסלים בצורה זו והתיר להם זאת (הרב רצה לברר שמועה זו שוב).

יש מן הראשונים שמחמירים אף בצורת פנים בלבד (הרמב"ן) ובשולחן ערוך חלק יו"ד סי' קמא פסק להקל בזה וכן דעת הרמ"א ואולם הפתחי תשובה כתב בשם שאלת יעבץ שהקולא של הרא"ש היא בצורת פנים אטומה כלומר ללא סממנים של פנים חוטם, פה אזניים, עיניים אך רוב האחרונים מבינים אחרת בדברי הרא"ש (עיין ב"ח ומנחת אליעזר להגאון ממונקטש) שדעתו להקל בצורה של פנים.

יש להקל יותר בציור פרופיל של פנים בו נראית רק עין אחת או אוזן אחת שכל שאין הפרצוף שלם הרבה קל יותר.